УДК: 323.11(477.85)„1914/1917"

© *Олександр Добржанський*
© *Юрій Макар*
(м. Чернівці)

ЕТНІЧНІ ГРУПИ БУКОВИНИ ПІД ЧАС ТРЬОХ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАЦІЙ КРАЮ (1914-1917 рр.)

Автори статті відтворили, залучивши документальні матеріали, політику російських окупантів щодо населення Буковини, з урахуванням його багатонаціонального складу. Українців, згідно зі своєю імперською політикою, окупанти вважали росіянами. Відповідно, підтримували русофілів і всіляко переслідували за інші погляди. Певне загравання мало місце стосовно румунів через намагання залучити Румунію до війни на боці Антанти. Складніше вибудовувалися стосунки з поляками, які не підтримували політики Росії, передусім у питанні відтворення Польської держави по війні. Німці представляли ворожі країни. Тому й ставлення до них було ворожим. Але найважче російська окупація позначилася на євреях у зв'язку з загальним ставленням Росії до них.

Ключові слова: Буковина, буковинці, російська окупація, ставлення до українців краю, румунів, поляків, німців, євреїв.

Olexander Dobrzhanskyi, Yurii Makar. Ethnic groups of Bukovyna throughout Russian occupation (1914-1917). Much study, based on documentary evidence, has been devoted to the Russian invaders' policytoward the population of Bukovyna, regarding its multinational composition.In accordance with their imperial policies, occupiersconsidered Ukrainiansas Russians. Accordingly,theRussian authorities referred to the local majority as Russians (Russophiles) and actively opposed those who maintained a Ukrainian orientation.The Russian government sought different ways in order to better solidify Russian rule should Romania be involved in the waron the side of the Entente. Harder were built relationships with the Poles, disapprovingthe Russian policy, especially in terms of Polish state vision of post-war period. The Germans represented the hostile country. Therefore, they weretreated with hostility. Throughout the occupation, the Tsarist officials pursued a policy of integrating Bukovyna with the Russian Empire, forcibly Russifying local Ukrainians, and persecuting Jews.

Keywords: Bukovyna, Bukovynians, Russian occupation, the attitude to the Ukrainian land, Romanians, Poles, Germans, Jews.

Александр Добржанский, Юрий Макар. Этнические группы Буковины во время трех российских оккупаций края (1914-1917 гг.). Авторы статьи воссоздали, на основании документальных материалов, политику российских окупантов по отношению к населению Буковины, с учетом его многонационального характера. Украинцев, в соответствии со своей имперской политикой, оккупанты считали россиянами. Соответственно, поддерживали русофилов и вячески преследовали за инные взгляды. Определенное заигрывание имело место по отношению к румынам из-за попыток вовлечь Румынию в войну на стороне Антанты. Сложнее выстраивались отношения с поляками, не поддерживавшими политику России, прежде всего в вопросе восстановления Польского государства после войны. Немцы представляли вражеские стороны. Соответственно, политика по отношению к ним была враждебной. Более всех от российской оккупационной политики пострадали евреи в связи с политикой России по отношению к ним вообще.

Ключевые слова: Буковина, буковинцы, российская оккупация, отношение к украинцам края, румынам, полякам, немцам, евреям.

Напередодні Першої світової війни Буковина була багатонаціональним краєм, в якому проживало декілька десятків етнічних груп. Найбільшими серед них були українці (за переписом 1910 р. 305 тис. або 38,39 % від загалу населення), румуни (273 тис., відповідно 34,38 %), євреї (австрійська статистика не визнавала їх окремим народом, але за віросповіданням їх нараховувалось майже 103 тис., 12,9 %), німці (майже 65 тис., 8,12 %), поляки (понад 36 тис., 4,5 %)[1].

Початок війни всі етнічні групи краю зустріли патріотичною підтримкою Австро-Угорщини, із впевненістю швидкого і переможного завершення бойових дій. Однак, уже 2 вересня 1914 р. російські війська увійшли до Чернівців. Всього за роки війни росіяни тричі окуповували Буковину з її столицею. Перший раз вони перебували у Чернівцях з 2 вересня по 20 жовтня, вдруге з 27 листопада 1914 р. по 17 лютого 1915 р. і втретє з 18 червня 1916 р. по 3 серпня 1917 р.[2]

Часи російської окупації стали важким випробуванням для всіх етнічних груп краю. Буковинці були вражені як зовнішнім виглядом, так і поведінкою окупантів. Сучасник так описав ворожі війська, що вступили до Чернівців: «Почув ся відразу чужий, сирий, дикий елемент. Черкеси на малих, швидких, некерованих конях у страшних кучмах, довгих чорних шінелях наче приросли до коний. Вираз лиця дикий, непривітний, лиш де-не-де було якесь культурне лице, що під тою величезною волохатою кучмою тратило всю свою лагідність, культурність...»[3].

Відомий педагогічний діяч Буковини Іван Бажанський вперше побачив російських солдат у Вашківцях і записав: «Цеї днини т.[о] є 25 листопада рано вже виділи ми перших солдатів, що йшли дорогою попри школу. Позапутувані в гуглі (башлики. – *Авт.*) та коци (ковдри. – *Авт.*), виглядали на ескімосів»[4].

Багатьма буковинцями російські війська сприймалися не просто як ворожі, але й як представники іншої цивілізації. Жителі європейських Чернівців

асоціювали їх з навалою азійської орди, що знищує все на своєму шляху. Вони вважали прихід російських військ не тільки військовою поразкою і втратою ілюзій на швидку перемогу, але й цивілізаційним викликом, крахом того врівноваженого європейського життя, до якого звикли у передвоєнні десятиліття.

Разом з тим, варто зауважити, що у ставленні російської окупаційної влади до окремих етнічних груп Буковини мали місце певні відмінності, які потребують докладнішого вивчення. В даному випадку ми будемо розглядати офіційну позицію російського командування, тобто те, як окупаційна влада відповідно до своїх планів намагалася вибудовувати відносини з представниками етнічних груп, а також те, наскільки їй вдавалося реалізувати цю політику на практиці.

Щодо українців (русинів) російська окупаційна влада виходила з концепції «единого русского народа от Карпат до Камчатки», яка стала дуже популярною в імперії Романових ще задовго до початку війни. Згідно з цією лжетеорією русини Буковини (так само як і Галичини та Угорської Русі) вважалися справжніми росіянами. Звідси робився висновок, що в ході війни Росія повинна звільнити русинів, які перебувають під австро-угорським ярмом і мріють об'єднатися з усім російським народом. Війна з Австро-Угорщиною в такому випадку трактувалася не як боротьба за загарбання чужих територій, а як повернення «споконвічних російських територій». Відповідно, русини розглядалися не як населення ворожої держави, а як частина єдиного російського народу, який звільняється з-під ворожого панування.

Виходячи з такої концепції політика російської влади стосовно русинів включала наступні заходи:

1. Жорстке переслідування всіх, хто вважав, що русини Буковини - це українці. В результаті, першочергово піддавалися репресіям українофільські політики, громадські і культурні діячі. Закривалися українські організації. Заборонялося навчання в школах українською мовою, видання україномовних книг, газет тощо. Українська мова вилучалася з діловодства.

2. Здійснення заходів щодо русифікації українського населення Буковини, нав'язування йому російських державних та культурних цінностей. Всебічна підтримка москвофільськи налаштованих діячів, надання їм матеріальної допомоги. Залучення до проведення русифікаторської роботи освічених людей з Російської імперії.

3. Проведення популістської політики на селі, нацьковування бідніших верств русинів на заможніше населенням, переважно інших національностей, обіцянки в майбутньому перерозподілити землю на користь селян.

4. Намагання уникати репресій щодо русинів, створювати їм сприятливіші умови, порівняно з іншими етнічними групами, наскільки це було можливим у той час, у порівнянні з іншими етнічними групами.

Російське командування спочатку вважало, що таку політику буде легко здійснити. Тому під час першої і другої окупації зроблено спробу відразу тотально русифікувати місцеве русинське населення. Російська влада запроваджувала російську мову як діловодну, вимагала щоб навчання в школах проводилося російською, а не рідною мовою тощо. Однак відразу ж стало зрозуміло, що така політика далека від справжніх реалій. Місцеве населення не розуміло російської мови, не вміло і не хотіло нею розмовляти. А насильницьку русифікацію сприймало вороже.

Не на висоті була й місцева російська адміністрація. Перш за все через брак добре підготовлених кадрів. Статський радник Н. Стороженко писав про кадри російської адміністрації Галичини і Буковини: «Російська адміністрація в Галичині залишила по собі пам'ять надто несхвальну внаслідок безтактності, помилок і зловживань ряду повітових відомств. Грубощі, адміністрування, полювання на людей інтелігентного походження у Львові з метою одержати під загрозою відправлення на окопні роботи викуп. Начальники повітів дивилися на місцеве населення як на природних ворогів, яких треба або залякати, або підкупити... Внаслідок постійного втручання в управління Галичини політичних факторів, незнайомих з місцевими умовами, означився ряд яскравих суперечностей між проголошеними з найвищих місць лозунгами визволення слов'ян від німецького іга і адміністративною практикою»[5].

Тому вже під час третьої окупації освітня і культурна політика була більш виваженою. Там, де відкривалися школи, дозволяли навчатися рідною мовою. Заборонялося навчання лише німецькою і польською мовами, а пізніше тільки німецькою.

В деяких населених пунктах російській владі вдалося залучити на свій бік частину селян шляхом проведення популістських заходів, незаконному здійсненні перерозподілу землі, худоби, реманенту за рахунок заможних верств, перш за все євреїв. Так Вижницьке повітове управління повідомляло, що під час другої окупації «російські солдати заохочували бідніше селянське населення до участі у грабежах. Солдати змушували селян відбирати у євреїв худобу. У Сторонці-Путилові козаки забирали худобу у багатих, забивали і два рази по тиждень видавали м'ясо бідним селянам. Наївні гуцули вірили обіцянкам росіян і козакам, що все майно євреїв скоро буде їхнє. Багато селян з Яблуниці, Конятина та інших сіл йшли рабувати євреїв у Путилові»[6].

Такі випадки не були поодинокими. Найбільше вони поширювалися в часи першої і другої окупації і засвідчували низьку свідомість значної частини селянських мас. Але загалом, вони не мали вирішального значення, тому що більшість населення Буковини не вірила російським обіцянкам і залишалася вірною австрійському імператору.

Щодо румунського населення Буковини, то російська адміністрація намагалася ставитися до нього обережно. Командувач Південно-Західного фро-

нту Іванов писав військовому генерал-губернатору Галичини графу Бобринському: «Необхідно забезпечити дружнє ставлення до румунів Буковини, дозволити їм безперешкодно відвідувати Румунію. Зайняття росіянами всієї Буковини при дотриманні вищезгаданого доброзичливого ставлення до румунів цілком бажане з наданням румунам права за клопотанням губернатора Євреїнова і камер-юнкера Муравйова утворити для поліцейської служби свою румунську міліцію»[7].

Таке загравання з румунами Буковини пояснювалося дуже просто. У 1914-1916 рр. країни Антанти і Четверного союзу вели запеклу дипломатичну боротьбу за втягнення Румунії у війну на своєму боці. Тому російське командування всіляко намагалося демонструвати своє доброзичливе ставлення до румунів Буковини. Крім того, російська окупаційна влада намагалася всіляко налаштовувати вороже буковинських румунів проти Австро-Угорщини. В цьому певну допомогу їй надавали москвофіли. Представник МЗС Австро-Угорщини при Верховному командуванні В. Гізль повідомляв міністра закордонних справ Австро-Угорщини С. Буріана: «Геровський уклав союз з румунським консулом у Чернівцях Галіним і веде з ним переговори, переконуючи румунів, що Австрія слабка країна. Румуни діють у тому напрямі, щоб деморалізувати австрійські війська і працюють разом з Геровським для роздмухування революції на Буковині, проти австрійського панування»[8].

В ряді випадків російські війська брали під охорону маєтки румунських землевласників, щоб не допустити їх пограбування.

В умовах, коли між Австро-Угорщиною і Росією велася боротьба за залучення Румунії на свій бік, була розгорнута активна пропагандистська кампанія. Обидві сторони звинувачували одна одну в насильствах над місцевим румунським населенням. Так, в Румунії була опублікована брошура Е. Служинського «Буковина під час перебування росіян». В ній, зокрема зазначалося, що ніби-то: «...росіяни краще поводилися в чужій країні, ніж австрійці і угорці в своїй. З наявних даних видно, що російські солдати вдавалися до ексцесів лише у окремих випадках, і то офіцери це пресікали...»[9].

В свою чергу, австрійці ініціювали публікацію брошури Еммануїла Флондора «Росіяни на Буковині», в якій наголошувалося на безчинствах російських військ в румунських селах Давидени, Череш та ін.[10]

Загалом, варто зазначити, що незважаючи на накази російського командування, було чимало випадків пограбувань російськими військами маєтків румунських бояр та господарств заможніших румунських селян.

В умовах війни найбільше постраждало єврейське населення Буковини. Не є таємницею, що в Росії антисемітизм був складовою державної національної політики. Напередодні війни масштаби антисемітизму там досягли нечуваних розмірів. З початком війни антисемітські настрої посилилися також в російській армії. Євреїв звинувачували в «шпигунстві на користь Німеччини», в «революційному розкладанні армії»; посилилася антисемітська агітація у пресі, водночас друкування повідомлень про героїзм євреїв на фронтах заборонялося цензурою; в самій армії поширювалися відверто антиєврейські накази та розпорядження на кшталт надісланого влітку 1915 р. Головним управлінням Генштабу «Переліку питань про ставлення євреїв до сучасної війни»[11].

Зрозуміло, що просякнута духом ворожості до євреїв, російська армія з перших днів окупації Буковини розпочала проти них нічим неприхований терор, який позначився численними знущаннями та вбивствами, знищенням культових споруд, пограбуваннями. Кіцманське повітове управління повідомляло в липні 1915 р. про безчинства росіян в окремих селах : «Гаврилешти (Гаврилівці). 5 євреїв застрелено. 1 чол. забрано. Поміщицький маєток спалено. Іванківці. Один єврей застрелений. 101 єврея забрано. Кіцмань. Плюндрували щодня і щоночі. Єврейське населення було вигнане на окопні роботи біля Шипинців. Їх будинки пограбовано... Кліводин. 102 особи єврейської національності забрано, їх житла сплюндровано»[12]. Крім пограбувань, євреїв у першу чергу відправляли на примусові роботи. Їх частіше, ніж представників інших національностей, брали у заручники.

Значного поширення набуло примусове виселення євреїв. Російське військове командування під приводом захисту тилу від «потенційно ворожих елементів», депортувало євреїв у віддалені від фронту губернії Російської імперії – Нижегородську, Пензенську, Єнісейську. Найбільш яскравим прикладом насильницької депортації став арешт і відправлення на північ Сибіру 16 вересня 1914 р. відомих буковинських діячів: депутата австрійського парламенту та буковинського сейму українця М. Спинула, євреїв – бургомістра С. Вайсельбергера, державного прокурора доктора Лазаруса, адвоката доктора Менчеля та поляка надвірного радника Дузінкевича. Вони пробули у неволі 14 місяців. Завдяки зусиллям міжнародних організацій лише в листопаді 1915 р. їм вдалося через Петербург, Фінляндію, Швецію та Німеччину повернутися до Відня.

Російська влада робила спроби залучити на свій бік буковинських поляків. Вже 9 вересня 1914 р. військовий губернатор Чернівців Навроцький звернувся із спеціальним закликом до поляків, в якому зазначалося: «государ імператор зволив приказати оголосити всім полякам, що теперішня війна є визволенням слов'ян, в тім числі й поляків, та що він обіцяє, що коли при Божій помочи закінчить війну побідно, то всі части старої Польщі, як німецькі, так австрійські і російські, з'єдинить в одну автономну цілість і відродиться Польща під державною рукою російського государя»[13].

Однак перспектива відродження Польщі під скіпетром російського царя не подобалася буковинським полякам. Тому вони не йшли на співпрацю з

російською владою. Остання, зрозумівши, що на поляків не можна покладатися, послідовно переслідувала польських діячів, піддавала репресіям місцеве польське населення.

Щодо німців, то тут російська окупаційна влада ніяких ілюзій не мала. Значна частина німецького населення покинула Буковину ще до вступу російських військ. Ті ж, що залишились, піддавались репресіям, їх брали у заручники, вимагали від них сплати контрибуції тощо.

Загалом, підводячи підсумки, варто наголосити, що політика російської окупаційної влади на Буковині потерпіла фіаско. Росіянам не вдалося залучити на свій бік ні українців, ні румунів, які в переважній більшості залишилися вірними австрійському імператору. Всі зусилля по налагодженню адміністративного управління окупованими територіями зводилися нанівець через брак кадрів, самоуправство та беззаконня на місцях що чинилися як солдатами так і офіцерами. Ставлення до євреїв стало свідченням державного антисемітизму Росії, який набув жахливих, ганебних рис, в тому числі й на Буковині. Не приховували своєї ворожості до росіян поляки і німці, які ні на мить не сумнівалися в їхній поразці.

[1] Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina. – Czernowitz, 1913. – Heft XVII. – Teil 2. – S. 56-95.

[2] Буковина. Історичний нарис / Відп. ред. В.М. Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С. 208-210.

[3] Балицький К. Черновецька хроніка 1914 року // Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914-1921 рр.). – Одеса: Маяк, 2008. – С. 570.

[4] Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка (1914-1921) // Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України!.. – С. 138.

[5] Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр. Документи /Упор. В.Ботушанський. – Чернівці: Технодрук, 2014. – С. 189.

[6] Там само. – С. 102.

[7] Там само. – С. 82.

[8] Там само. – С. 104.

[9] Там само. – С. 180.

[10] Там само. – С. 181.

[11] Адамович С. Антисемітизм у діяльності російської окупаційної влади в Східній Галичині (1914-1917 рр.) // Галичина. – 2014. – № 3. – С. 151.

[12] Буковина в роки Першої світової війни. – С. 161.

[13] Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині. (1914-1921 рр.). Документи і матеріали. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – С. 22.

УДК: 94 (100)18/20

© Зінаїда Зайцева
(м. Київ)

ІДЕОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ І НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РАННЬОГО ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті систематизовано і охарактеризовано особливості сприйняття і реалізації лібералізму у різних країнах на етапі формування раннього індустріального суспільства.

Ключові слова: лібералізм, економічна свобода, індустріалізація, модернізація.

Zinaida Zaytseva. Ideological factors and national features of forming early industrial company. This article describes the features of perception and systematized and implementation of liberalism in different countries at the stage of early industrial society.

Keywords: liberalism, economic freedom, modernization.

Зинаида Зайцева. Идеологические факторы и национальные особенности формирования раннего индустриального общества. В статье охарактеризованы и систематизированы особенности восприятия и реализации либерализма в разных странах на этапе формирования раннего индустриального общества.

Ключевые слова: либерализм, экономическая свобода, модернизация.

Постановка наукової проблеми та її значення. Глобальні трансформації рубежу тисячоліть, новітня економічна криза і депресія, що настала слідом за нею, стали серйозним випробуванням для політиків і науковців. Інтелектуальний виклик, кинутий сучасними процесами, змусив суспільствознавців різних країн перегруповувати свої ряди і частіше виходити за межі звичних дисциплінарних ніш. Економісти, соціологи, політологи, шукаючи відповіді на питання, чому довготривале економічне зростання не часто зустрічається в економічній історії людства, які перспективи має сучасний капіталізм, як відвернути соціальні загрози, усе частіше звертаються до витоків капіталістичної модернізації[1]. З'ясовуючи загадку унікальної еволюції західної цивілізації від феодалізму до капіталізму, тобто переходу від пізнього Середньовіччя до Нового часу лауреат Нобелівської премії у галузі економіки американський економіст Дуглас Норт неодноразово апелює до з'ясування ментальних змін, ідеологічних концептів, суспільних переконань, тобто тих феноменів, які раніше перебували поза увагою економістів. Маючи предметом дослідження процесу економічних змін учений спеціально приділяє увагу обставинам ранніх буржуазних революцій, особливо Нідерландській та Англійській. На його думку, економічне зростання, яке забезпечило піднесення саме західного світу насамперед завдячує